

نفایس حرم رضوی در عصر قاجار

رضا نقدی*

چکیده:

از عصر قاجاریه طومارها، کتابچه‌ها و اسنادی باقی مانده که در آنها املاک و دارایی‌های آستان قدس رضوی نوشته شده است. یکی از این کتابچه‌ها به نام «کتابچه موقوفات آستانه رضوی» مربوط به سال ۱۲۸۵ هجری قمری است. این کتاب بی‌نظیر حاوی سیاهه املاک و اموال، دارایی‌ها و اسامی عمال و خدام آستانه است. مقاله پیش‌رو ضمن معرفی کتابچه و با تأکید بر بخش اموال نفیس منقول مندرج در آن به بیان اهدای نذورات و اشیای نفیسی پرداخته که واقفان نیک‌اندیش در طول تاریخ به حرم داده‌اند و همت خویش را در خلق آثاری ارزشمند در حرم به منصفه ظهور گذاشته‌اند. در ادامه به حرص و جسارت افرادی نیز اشاره شده که در غارت این املاک و اشیای نفیس آستانه از هیچ چیز فروگذار نکرده‌اند و در آخر با ذکر بعضی از نسخه‌های سیاهه اموالی و املاکی به تلاش برخی از صاحب منصبان آستانه در حفظ این املاک و اشیای ارزشمند، اشاره شده است.

کلید واژه: آستان قدس رضوی، موقوفات، اشیای منقول، قاجار.

مقدمه

وجود اشیای نفیس وقفی و نذری در حرم رضوی، موزه‌ها و خزانه آن و نیز مجموعه معماری و هنرهای به‌کاررفته در آن، همچنین اسناد و کتاب‌های منحصر به فردی که در کتابخانه و مرکز اسناد آستان قدس رضوی نگهداری می‌شود، بارگاه رضوی را به عنوان یکی از خزاین ارزشمند هنری بشری در آورده است. این گنجینه بزرگ و بی‌نظیر که در طول تاریخ شکل گرفته، هر قسمت و هر شیء آن بیان‌کننده گوشه‌ای از تاریخ ایران و اسلام است.

این مجموعه ارزشمند حاصل اعتقاد راسخ و ارادت پیشینیان ما به گسترش تشییع و به خصوص حضرت رضا علیه‌السلام بوده است. واقفان نیک‌اندیشی که با اهدا، نذر و وقف بهترین اشیا و املاک خود، در رونق این مکان شریف کوشیده‌اند و هنرمندانی که بهترین هنر خویش را در بنان درفشان خود کرده و در حرم به جلوه درآورده‌اند. هدف از این مقدمه معرفی کتابچه‌ای نفیس از سال ۱۲۸۵ ق. است که در آن، تمام املاک و دارایی‌ها و اسامی خدمه آستان قدس آمده است. با مطالعه این کتابچه متوجه می‌شویم که حرم مطهر رضوی در عصر قاجاریه چه نفایس گرانبهایی داشته است؛ اما این املاک و نفایس خود گوشه‌ای از واقفیات، نذورات و هدیه‌هایی بوده که در این زمان باقی مانده است، زیرا بسیاری از آنها در طول تاریخ چپو و غارت شده است. اما قبل از این که به معرفی این کتاب پرداخته شود، لازم است گزارشی نمونه‌وار از همت افراد مختلف در زیباسازی حرم و اهدای نفایسی به بارگاه رضا علیه‌السلام آورده شود و از طرف دیگر نیز مختصری از خرابی و غارت این مکان مقدس در دوره‌های مختلف ذکر گردد.

آبادگران حرم رضوی

ابن‌حوقل از اولین کسانی است که در سال ۳۶۷ ق. می‌نویسد: قبر امام رضا (ع) زیبا ساخته شده است (ابن‌حوقل، ۱۳۶۶: ۱۶۹)، مقدسی نیز اشاره می‌کند که عمیدالدوله فائق، مسجدی برای حرم ساخت که در همه خراسان بهتر از آن نیست (مقدسی، ۱۳۶۱: ۴۸۸/۲). ابن‌اثیر آورده که محمود غزنوی بنای حرم را به نیکوترین وجهی آبادان کرد (ابن‌اثیر، بی‌تا: ۱۵/۱۶-۱۱۴). صاحب منصبان و کارگزاران محمود نیز به حرم توجه ویژه‌ای داشته‌اند (گلچین معانی، ۱۳۴۷: ۳۶-۳۵). پس از آن سوری‌بن‌معتز ساخت و سازهایی در مشهد انجام داد (بیهقی، ۱۳۶۸: ۶۳۹/۲: رک: راوندی، ۱۳۶۴: ۹۴). اکنون در موزه آستان قدس قرآن‌های نفیسی از این دوران باقی مانده که به حرم اهدا شده است

که از آن جمله قرآن‌های کشوادبن‌املاس و ابوالقاسم کثیر است (گلچین معانی، ۱۳۴۷: ۳۶ - ۳۵). در دوره سلجوقی، اولین صندوق نفیس از نقره توسط انوشیروان مجوسی بر روی مرقد مطهر گذاشته شد (طوسی، ۱۴۱۱: ۲۰۶) و با بهترین کاشی‌ها، ازاره‌های حرم آراسته شد که به کاشی زرین‌فام و سنجری معروف است. در عصر خوارزمشاهی نیز محراب‌های زرین‌فام در حرم نصب گردید و شاهکاری به نام سنگاب، توسط سلطان محمد خوارزمشاه وقف حرم شد. بهترین گزارش از نفایس حرم از عصر ایلخانی توسط ابن‌بطوطه، سیاح مغربی ارائه شده است، وی که در سال ۷۳۳ ق. از حرم بازدید کرده، نوشته است: مشهد امام رضاع) قبه بزرگی دارد که مدرسه و مسجدی در کنار آن وجود دارد و این عمارت‌ها همه با سبکی بسیار زیبا و ملیح ساخته شده و دیوارهای آن کاشی است، روی قبر ضریحی چوبی قرار دارد که سطح آن را با صفحات نقره پوشانیده‌اند. از سقف مقبره، قندیل‌های نقره آویزان است. آستان در قبه هم از نقره است و پرده ابریشم زردوزی از در آویخته، داخل بقعه با فرش‌های گوناگون مفروش گردیده، روبه‌روی قبر امام، قبر امیرالمؤمنین هارون‌الرشید واقع شده که آن هم ضریحی دارد و شمعدان‌ها روی قبر گذاشته‌اند و مردم مغرب‌گور وی را به علامت شمعدان‌ها که دارد، باز می‌شناسند (ابن‌بطوطه، ۱۳۶۱: ۴۴۱/۱).

در عصر تیموری، توجه ویژه‌ای به حرم شد و ساخت و سازها و تزیینات زیادی در آنجا به سرانجام رسید که از آن جمله ساخت مسجد جامع گوهرشاد، رواقهای دارالحفاظ و دارالسیاده، مدارس بالاسر و دو در و پریزاد، ایوان و صحن امیر علیشیر، نقاره‌خانه، مهمان‌خانه حضرتی، آب‌رسانی به حرم و وقف املاکی بر حرم بود. همچنین نذورات زیادی به حرم اهدا گردید، از آن جمله قندیلی از طلا به وزن سه هزار مثقال بود که شاهرخ نذر حرم کرد و در گنبد آویخته شد (حافظ ابرو، ۱۳۸۰: ۶۹۲/۳)، یا اینکه در سال ۸۱۷ ق. پنجره مشبک فولادی زرکوبی توسط همین پادشاه، بین حرم و مسجد بالاسر نصب گردید (صمدی، بی‌تا: ۳۳-۳۲). در این زمان حرم، دارای خزانه بوده و در آن اشیای نفیس نگهداری می‌شده است، که از آن جمله، عصا و شمشیری با غلاف پولادین به غایت نفیس بوده است (خنجی، ۲۵۳۵: ۳۴۶). از عصر صفوی به بعد به علت رسمیت تشییع در ایران و توجه ویژه پادشاهان آن به حرم مطهر رضوی، این مکان شریف، سرشار از هنر و زیبایی شد. خود پادشاهان، درباریان و دیگر مردم و حتی حکمرانان کشورهای همسایه، اشیای نفیسی به حرم اهدا و نذر کردند و

املاکی را برای امور حرم وقف نمودند. اولین آنها شاه اسماعیل بود که ضریحی فولادی به حرم اهدا کرد و پیش از ورودش دستور داد تا قنادیلی در حرم آویزند و حرم را مفروش کنند(نوایی، ۷۳؛ امینی هروی، ۱۳۸۳: ۲۳۳). شاه تهماسب که پایه‌گذار تشکیلات جدید در آستانه است خود در زیباسازی و اهدای اشیای نفیس و موقوفات به حرم کوشید. از جمله طلاکاری گنبد و ساخت محجری برای قبر مطهر بود. بسیاری از این اشیا اکنون در موزه نگهداری می‌شود. از جمله دری از چوب شمشاد است که از نظر فنی بزرگ‌ترین و برجسته‌ترین شاهکار هنری و صنعتی نجاری و منبت‌کاری عهد صفوی است که به سال ۹۵۲ق.

ساخته شده است. دیگر صندوق‌پوشی است که به دست میر نظام کاشانی از اطلس زرینفت بافته شده است(اردلان، ۱۳۸۱: ۵۸). دختر شاه تهماسب، مهین بانو سلطانم، بخشی از جواهرات و نفایس و چینی‌آلاتش را وقف حرم کرد(قمی، ۱۳۵۹: ۱/ ۴۶۱). در عصر همین پادشاه است که حکمران هند، محمدشاه دکنی، قطعه‌الاماس گرانبهایی تقدیم آستانه کرد. شاه عباس نیز توجه ویژه‌ای به حرم کرد، از جمله اقدامات او می‌توان طلاکاری گنبد، نصب ضریحی از طلا، ایجاد نهر خیابان و خیابان مشهد، توسیع صحن عتیق و ایوان‌های آن را نام برد. وی از بهترین هنرمندان برای ساخت و زیباسازی و کتیبه‌نگاری و تذهیب اماکن حرم استفاده کرد. در عصر جانشینان او، شاه عباس دوم و شاه سلیمان، مدارس متعددی در اطراف حرم ساخته شد که اوج هنر معماری و کتیبه‌نگاری و تذهیب و کاشی‌کاری را در آنها می‌توان مشاهده کرد؛ مدارسی چون: خیرات‌خان، میرزا جعفر، فاضل‌خان، عباسقلی‌خان، ملامحمد باقر مشهور به سمیعیه، بهزادیه معروف به حاج حسن، صالحیه معروف به نواب، پایین پا مشهور به سعدیه و مدرسه ابدال‌خان. در اواخر عصر صفوی شاهزاده اکبر از هندوستان قندیل مشبک طلائی به وزن ۱۸۳ مثقال در زیر قُبّه حرم آویخت و چهل چراغ بلوری به حرم اهدا کرد(نصیری، ۱۳۷۱: ۱۱۸). نادرشاه(ح ۱۱۰۰ - ۱۱۶۰ق) در ابتدای سلطنتش، ساخت و سازهایی در حرم انجام داد و نذورات و وقفیاتی بر آن قرار داد که از جمله می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد: ایوان مشهور به صفّه امیرعلیشیر و گلدسته‌های بالاسر مبارک را با طلا بیاراست(مروی، ۱۳۷۴: ۱۶۹/۴). سقاخانه صحن عتیق را ساخت و نهر آب گلستان را در صحن جاری ساخت(همان: ۲۰۱). در محرم سال ۱۱۴۵ املاک و مستغلاتی وقف کرد(نقدی، ۱۳۸۳: ۸۹). دستور داد تا گلدسته طلائی روی ایوان شمالی صحن عتیق بنا کنند(مروی، ۱۳۷۴: ۵۰۸/۲).

در عصر قاجاریه املاک و اموال زیادی وقف و نذر آستانه شده، آغامحمدخان در هنگام فتح مشهد، فتحعلی‌بیگ کتول را به خدمات مرقد مطهر و مرمت و تعمیر آن روضه مقدّس گمارد (اعتماد السلطنه، ۱۳۶۲: ۱۴۳۳/۳). جانشین وی، فتحعلی‌شاه امر کرد تا در پایین پای حضرت، صحن جدیدی بنا کنند(هدایت، ۱۳۸۰: ۷۷۵۰/۹). وی توانست اوضاع پریشان آستانه را سر و سامان دهد(سپهر، ۱۳۷۷: ۱ و ۲ / ۴۸۹) و از مهم‌ترین اقداماتش احیای موقوفات آستانه و تعمیرات اساسی اماکن متبرکه، تنظیم امور خدمه و وقفیاتی از خود او بود(بسطامی، ۹ -

۶۸؛ اعتمادالسلطنه، ۱۳۶۲: ۲ / ۲۳۵). وی در سال ۱۲۱۷ق. تعداد پنج عدد قندیل طلا به آستانه اهدا کرد (فرمان‌ها و رقم‌ها...، ۱۳۷۷: ۶-۶۵). در اواسط سال ۱۲۳۶ق. یک زوج در مرصع در پایین پای ضریح نقره نصب کرد(هدایت، ۱۳۸۰: ۵۹۱/۹). ناصرالدین‌شاه نیز در اولین مسافرتش به مشهد در سال ۱۲۸۴ق. جقه پادشاهی را تقدیم آستانه نمود(حکیم‌الممالک، ۲۵۳۶: ۱۷۹) به پیروی از او، همسرش و دیگر بانوان خاندان سلطنتی همگی جقه‌ها و زینت‌ها و جواهرات خود را به آستان قدس تقدیم نمودند(حکیم‌الممالک، ۲۵۳۶: ۲۲۲-۲۲۳).

غارگران حرم رضوی

این ثروت عظیم و نفایس ارزشمند رضوی نیز در طول تاریخ طمع چپاول‌گران را برمی‌انگیخته و نفایس حرم از همان ابتدا در معرض غارت بوده است. در ادامه به تعدادی از این تجاوزها و جسارت‌ها اشاره می‌شود. قدیمی‌ترین آن مربوط به سبکتکین غزنوی (ح ۳۸۷-۳۶۶ق) است که مزار حضرت را ویران کرد (ابن اثیر، بی‌تا: ۴۰۱/۹).

بعد از آن حملات غزها و مغولان بود که به حرم آسیب‌های فراوانی وارد آورد. مثلاً در دوره ایلخانی در زمان حکومت غازان‌خان عده‌ای یاغی چهار ترنج نقره بالای ضریح را ربودند(رشیدالدین، ۱۳۷۴: ۸۶/۲). در عصر صفوی، حرم بارها و بارها توسط ازبک‌ها چپاول شد. مثلاً در همان ابتدای حکومت شاه اسماعیل فروش و قنادیل آنجا به غارت رفت که شاه اسماعیل در هنگام تسخیر مشهد دوباره آنها را جایگزین کرد. خود سرداران صفوی در هنگام عسرت و جنگ با دشمنان و رقبای خود، اشیای طلای حرم را چپاول کرده‌اند. به عنوان نمونه مرتضی قلی‌خان پرناک به اسم مساعده و برای جنگ با رقبایش، خزانه آستانه و حلّی و زیورآلات روضه مطهره و جمیع قنادیل و شمعدان‌های طلا و نقره را تصرف نمود و صرف مرسومات لشکرش کرد(ترکمان، ۱۳۸۲: ۱ / ۲۷۶). حتی در این زمان که اوضاع مشهد مغشوش بود، خیلی از نقود و ظروف و چینی‌آلات و جواهرات را سادات مشهد، تحویلداران، میر نظام کلانتر و سایر خدمه و فعله بردند(قمی، ۱۳۵۹: ۷۲۱/۲. نطنزی، ۱۳۷۳: ۲۰۰). در جنگی که در سال ۹۵۵ق. بین امت خان، سردار صفوی با ازبک‌ها در مشهد رخ داد، وی قنادیل طلا و نقره را برداشته، زر نمود(قمی، ۱۳۵۹: ۸۹۷/۲). ازبک‌ها در همین زمان بر امت خان پیروز شدند و روضه مقدّسه را به باد غارت دادند و قنادیل مرصع و طلا و نقره و شمعدان و مفروشات و ظروف و وسایل چینی و حتی کتابخانه

از یک برای شاه عباس، پیشکش آوردند و شاه از وجه فروش آن به عثمانیها، املاکی برای آستان قدس خرید(همان، ۱/ ۶۱۰). از دیگر سرداران صفوی که دست به غارت حرم زد، فتحعلی خان میرشکارباشی بود که برای جنگ با افغان‌ها در سال ۱۱۳۶ق. به پول نیاز پیدا کرد و به عنوان قرض، قنادیل و ظروف طلا و نقره حرم را در حضور متولی و ناظر آستانه تصرف نمود(مستوفی، ۱۳۷۵: ۹ - ۱۱۸).

این هرج و مرج در عصر افشاریه ادامه داشت، خود نادرشاه، موقوفات آستانه را ضبط دیوان کشوری کرد و نوه‌های او، نادر میرزا و نصرالله میرزا در رقابت با یکدیگر، اموال و دارایی‌های حضرت را به یغما بردند. نصرالله میرزا، طلاآلات و نقره‌آلات و قنادیل، ظروف و شمعدان‌های زرین را حسب‌الصلاح متولی و ناظر برداشته و سکه زد(غفاری، ۱۳۶۹: ۶۳۹) و نادر میرزا، اموال و اثاث حرم را مصادره کرد و به این اکتفا نکرده، حتی دانه خشت طلای خالص بقعه را برداشت و یک سر طوق مکمل که بر بالای گنبد مطهر بود، تصرف نمود. وی قالی زرینتی که هفت هزار تومان قیمت داشت، برای تصرف طلاهای آن سوزاند، درب جواهرنشان حرم را کند و جواهرآلات آن را فروخت و طلای آن را سکه زد و تیشه بی‌داد بر پیکر ضریح سیمین حضرت نهاد(غفاری، ۱۳۶۹: ۴۶۵؛ حسینی عاملی، ۱۳۸۳: ۱۳۲).

در عصر قاجاریه، در مواقع بی‌نظمی و اغتشاش در خراسان، حرم نیز از دست برد ایمن نبوده است. فریزر در

عصر فتحعلی‌شاه گزارش داده که آنچه از هدایا تقدیمی است خدام می‌برند، این اواخر اوقاف را برده‌اند و چیز قابلی نمانده است(اعتماد السلطنه، ۱۳۶۲: ۲/ ۳۱۳ - ۳۰۲ به نقل از فریزر). در اوایل سلطنت فتحعلی‌شاه خراسان در آشوب و فتنه می‌سوخت تا اینکه یاغیان سرکوب و شاه، میرزا موسی‌خان فراهانی را مأمور سر و سامان دادن به امور حرم و موقوفات آن کرد. او توانست تا اندازه‌ای هر ملک و مالی را که سلاطین سلف و بزرگان پیشین از آستانه برداشته بودند، پس بگیرد(سپهر، ۱۳۷۷: ۴۸۱/۱). بعد از این، فتنه سالار پیش آمد که روضه مقدسه بار دیگر چپو شد و آنچه از جواهرات، قنادیل طلا و نقره که بود به غارت رفت، درب طلا فروخته و درب مرصع ضریح به یغما رفت(بسطامی، ۱۳۱۹: ۷۰). سالار با جسارت تمام، آنچه در خزانه و حرم مطهر از نقود و قنادیل طلا و نقره و جواهرآلات بود، برداشت(همان: ۲۲۱، هدایت، ۱۳۸۰: ۸۴۶۸/۱۰).

چگونگی حفظ املاک و اموال حرم رضوی

غارت و دستبرد به اموال و داراییهای حضرت رضا(ع) در طول تاریخ، باعث شده که خدام و نقیبان حرم به فکر چاره باشند و تا جایی که توانسته‌اند از اموال نفیس حرم محافظت کرده‌اند، از جمله چند سال پیش از این، از بین دو پوسته گنبد قرآن‌های بسیار نفیسی کشف شد، که خدام آنها را در آنجا جاسازی کرده بودند. همچنین از فحوی اسناد و منابع برمی‌آید که حرم مطهر رضوی از گذشته‌های دور خزانه داشته که در آن اشیای اهدایی، نذری و وقفی نفیس نگهداری می‌شده است. یک نفر معتمد به عنوان خزانه‌دار، وظیفه حفاظت، نگهداری، طبقه‌بندی و ثبت این اموال را بر عهده داشته است. منحصراً از دفاتر خزانه آستان قدس چیزی از گذشته‌ها در دست نیست ولی اسناد، دفاتر، طومارها و کتابچه‌هایی از عصر صفوی به بعد باقی مانده که از آن جمله به موارد ذیل می‌توان اشاره کرد: طومار علیشاهی(۱۱۶۰ق)، کتابچه وقفنامه‌های آستان قدس منجم‌باشی(۱۲۶۸ق)، صورت و سواد وقفنامه‌های آستان قدس (۱۲۷۳ق)، طومار عضدالملک(۱۲۷۳ق)، کتابچه سیاهه اموال و دارایی‌های آستان قدس(۱۲۷۶ق) و کتابچه موقوفات آستان قدس رضوی (۱۲۸۵ق).

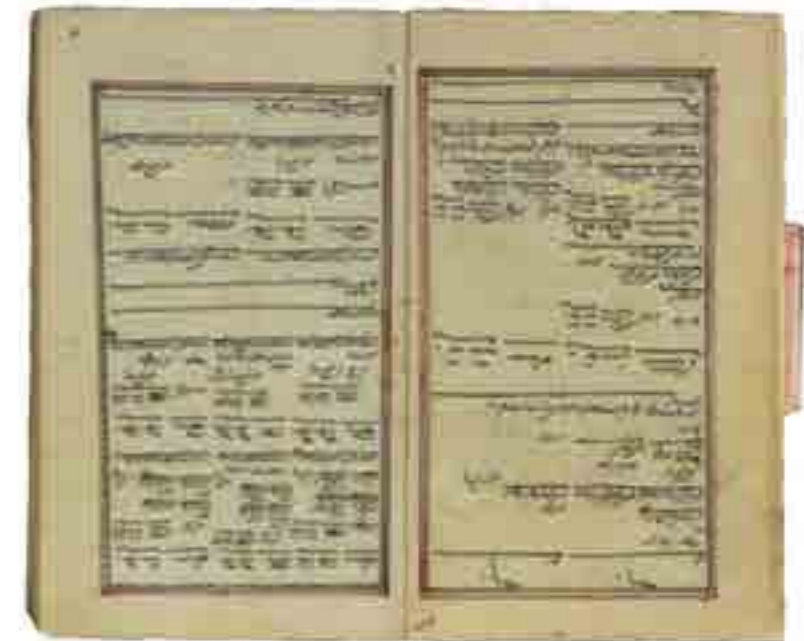
کتابچه موقوفات آستان قدس رضوی

امّا از میان این اسناد، کتابچه مورد بررسی در این مقاله از آن مؤلفی ناشناس است که آن را سال ۱۲۸۵ق. به دستور محمد مجدالملک سینکی، متولی آستان قدس (۱۲۸۴-۱۲۸۵ق.) نوشته است. کتابچه مذکور با نام «کتابچه موقوفات آستان قدس رضوی» به خط شکسته تحریری با اعداد و ارقام سیاق در قطع وزیری کوچک(۱۵×۲۴سانتی‌متر) در ۹۷ ورق نوشته شده و به شماره ثبت ۷۷۷ در کتابخانه مجلس شورای اسلامی نگهداری می‌شود. خوشبختانه این کتابچه بازخوانی، تصحیح و با مقدمه و تعلیقات مفصلی که نویسنده این سطور بر آن نوشته در آینده‌ای نزدیک توسط بنیاد پژوهش‌های اسلامی منتشر خواهد شد.

اثر مذکور شامل یک مقدمه مختصر و سه فصل کلی است. در مقدمه هدف از نگارش کتابچه، جلوگیری از تغییر و تخریب املاک و غارت اموال حرم ذکر شده است. در بخش‌های دیگر به شرح املاک موقوفه خاصه و مطلقه آستان قدس، اموال و اسباب حرم مطهر رضوی و اسامی عمال و مستخدمان آستان قدس پرداخته شده است. مطالب این کتاب به ترتیب عبارت است از: مشخصات موقوفات آستان قدس در مشهد و بلوکات به تفکیک مطلقه و خاصه و سپس ولایات خراسان، هرات، عراق، تهران، اصفهان، استرآباد، سمنان، دامغان، مازندران، قزوین، کاشان و آذربایجان به ترتیب مطلقه و خاصه، در بخش دوم مشخصات جواهرآلات جوف ضریح مطهر و صندوق‌های روی مرقد منور، قنادیل، درها، زیارت‌نامه‌ها، لاله‌ها، شمعدان‌ها، ساعت‌ها و آلات و اسباب حرب موجود در آستانه؛ فهرست نفایس مخطوطات کتابخانه آستان قدس شامل قرآن‌های نفیس منسوب به خط امامان و خطاطان مشهور و کتب دیگر بر اساس موضوع؛ صورت فرامین و ارقام و وقف‌نامه‌ها و اجاره‌نامه‌ها؛ مشخصات اسباب تحویل‌خانه آستان قدس از قبیل بلورجات، ظروف چینی و رحل‌ها، ضریح‌پوش‌ها، پرده‌ها و شمعدان‌ها، جام‌ها، سوزنی‌ها، قالی‌ها و قالیچه‌ها، پلاس‌ها و زیلوه‌ها و اثاثیه سایر اماکن حرم مطهر از جمله کشیک‌خانه خدام، کفش‌گاه، دفترخانه، سقاخانه، کرناخانه، شماع‌خانه، کشیک‌خانه مؤذن‌ها، کارخانه خدام و زواری و شربت‌خانه و در آخر نام صاحب‌منصبان و خدمه آستان قدس آمده است.

با این توصیف، کتاب مذکور یکی از متون مهم و ارزشمند آستان قدس رضوی در عصر قاجاریه است که به صورت کامل به املاک و اموال و دارایی‌های آستان

قدس، ذکر خدمه و کارکنان آن پرداخته است. این کتاب سند ارزشمندی برای بررسی موقوفات، نذورات، هنرها و تشکیلات آستان قدس و به تبع آن بررسی تاریخ هنری و اجتماعی و مذهبی ایران در دوره قاجاریه به خصوص عصر ناصری است. بر اساس این نسخه می‌توان از بیان اعتقادات مذهبی و توجه جامعه آن روز و والیان به حرم مطهر مانند اهدای اموال شخصی به‌عنوان وقف و نذر و تشخیص نوع موقوفات و میزان توانایی مردم در این زمینه، نگهداری باارزش‌ترین و نفیس‌ترین آنها در جوار ضریح مطهر (اموال منقول و اسناد اموال)، انواع وسایلی که جهت روشنایی اماکن مختلف حرم مطهر استفاده می‌شده و شناخت مکان‌های جانبی حرم مطهر و انواع وسایلی که در هر قسمت استفاده می‌شده، شناخت اوضاع فرهنگی جامعه آن روز به تناسب کتب موجود در کتابخانه، میزان استفاده از آنها، شناخت اوضاع اقتصادی جامعه، نیازهای زائران و امکاناتی که جهت رفاه حال آنها فراهم می‌شده از قبیل، کاروانسرا، حمام، بازارچه، مسجد، تغذیه زائرین (کارخانه یا مهمان‌سرا) و سلامتی آنها (دارالشفایا) و... حرفه‌ها و شغل‌هایی که به تناسب این امر در جنب حرم رضوی ایجاد شده است. از آنجایی که در این مقاله بیشتر تأکید روی اموال و دارایی‌های منقول آستانه در این کتابچه است که اکنون بسیاری از آنها در موزه و خزانه حرم مطهر نگهداری می‌شود، در ادامه فقط به صورت مختصر به ذکر عناوین اموال منقول این کتابچه اشاره می‌گردد:

اسباب جوف ضریح منور:
قرآن: ۵ جلد که شامل قرآن‌های خط ائمه اطهار (علیهم السلام) ۳ جلد، قرآن مترجم ۱ جلد و قرآن وقفی شاطرچی ۱ جلد.

رحل: ۱۱ عدد که ۴ عدد آن در جوف جعبه‌ایی و بقیه در جوف صندوق مطهر گذاشته شده است: شامل رحل‌های مشبک، خاتم‌کاری و طلائی است.

یک زوج شمعدان نقره؛ جزوه عرض کتابخانه مبارکه، طومار املاک موقوفه آستانه در میان قاب چینی به تاریخ ۱۲۷۵، سپر کرک به انضمام چهار قبه طلا، شمشیر غلاف طلائی مینا، قبضه سر شیرماهی و سایر یراق‌های طلائی مینا به انضمام بند گلابتون، غذاره [قداره] دسته نقره به انضمام بند چرمی و یراق و بست نقره، گوکه مطلا و ...

جواهرآلاتی که در جوف جعبه مخصوص گذاشته شده و مقفل به مهر عضدالملک متولی‌باشی آستان قدس است. اسباب جوف قوطی فولاد که در جوف جعبه است به تاریخ شهر رجب ۱۲۷۳ ضبط شده شامل: گوشواره، جقه طلا، انگشتر، قاب قرآن طلائی، ماه و خورشید طلائی مکمل، طلسم طلا و ... دستبند، سنجاق طلائی مینای مکمل، یاقوت،

زمرد، قندیل طلائی کوچک، پیش‌سری طلائی مکمل، مروارید، چنگک طلا، طلسم گردن، حلقه دماغ طلا، چشمک نقره، بازوبند عقیق، گل طلائی نگین شیشه دوره مروارید، میان چتری مرصع، تربت‌دان مرواریددوز، غنچه رویه طلا ماهیچه‌دار، جقه مرصع، گوی آویز و ...

زیارت‌نامه‌های طلا، تسبیح مروارید، بازوبند مکمل به مروارید، قندیل طلائی کوچک مرصع وقفی احمد شاه افغان به انضمام سه رشته مروارید، گل طلائی مینای مرصع‌دوز مروارید، تسبیح سندروس، تسبیح فیروزه، خنجر غلاف طلائی مینای مرصع، کلید نقره درب ضریح مطهر، پنجه طلا در میان چوب، لعل درشت و ...

صندوق منصوب روی مرقد منوره و صندوق‌پوش مبارک و ...

صندوق منصوب بر روی مرقد منور که از چوب صندل سفید در کمال امتیاز و کار نمایی نجاران عصر شاه‌عباس ساخته و روی آن را به صفحات طلائی کامل عیار آیات قرآنی و احادیث کتیبه به خط جلی نسخ نوشته، میخ کرده‌اند.

صندوق پوش و ...: ۳۷ طاقه
صندوق‌پوش پولک‌دوز و گلابتون‌دوز اعلی و کلاً دوز

تمام گلابتون: ۴ طاقه.

جامه‌از و سوزنی گلابتون‌دوز اعلی و چارقدی پولک‌دوز نقره‌دوز و ترمه بوته و محرّمات: ۳۳ طاقه.

ضریح مطهر و ...:

ضریح اول از طلائی ناب.

ضریح دوم از فولاد و مرصع به یاقوت و زمرد ریزه که نادرشاه ساخته بود.

ضریح سیوم تمام فولاد جوهردار خراسانی.

شیروانی فوق ضریح مطهر که از چوب ساخته و طلا بر روی آن کوبیده‌اند.

قفل سه درب ضریح مطهر.

عتبه ضریح مطهر که نقره گرفته شده.

قُبّه و سرطوق روی ضریح مبارک بالای شیروانی و اطراف صندوق مطهر: قُبّه‌های وسط شیروانی مکمل به سنگ اصل و بدل؛ قُبّه‌های سرطوق اطراف ضریح مطهر که مس بوده مطلا کرده‌اند. سرشده‌های نقره.

قفل و کلید تحویلی جناب حاجی میرزا محمدجعفر، کلیددار ضریح مطهر به اطلاع جناب حاجی میرزا حسن دربان ضریح مطهر: قفل دروب ضریح مطهر، قفل‌هایی که سپرده کلیددار مزبور است، کیسه مرواریددوز، جعبه قلمدانی فولاد و مشبک.

جواهرآلات درب ضریح مطهر وقفی خاقان مغفور فتحعلی‌شاه:

یک باب درب بدون دماغه.

درب بدون دماغه از بالا و پایین.

یک باب درب به انضمام دماغه.

اسباب خارج از ضریح مطهر که در حرم محترم آویخته است: جقه و پرده، قنادیل طلا و مطلا.

قنادیل نقره و ...: قنادیلی که در حرم آویخته شده، پنجه نقره و ...، زیارت‌نامه (زیارت‌نامه نقره، زیارت‌نامه پیش‌روی مبارک، زیارت‌نامه‌های دوره مطهره، زیارت‌نامه‌های پایین‌پای مبارک، زیارت‌نامه پیش‌ست مبارک، زیارت‌نامه بالاسر مبارک، زیارت‌نامه برنجی، زیارت‌نامه فولاد، زیارت‌نامه چوبی)، چهل چراغ و ...، قندیل، دیوارکوب، لاله، شمعدان بلور و ...، جار بلور و ...، فانوس بلور و ...

ساعت آویخته در حرم محترم و عمارات:

آلات و اسباب حرب: شمشیر، تفنگ و ...، قمه و ...، تبرزین و ...، سپر و ...

کلام‌الله:

کلام‌الله خطوط ائمه طاهرین ۵۱ جلد، سایر کلام‌الله

۱۱۱۰ جلد که از این تعداد، تعداد ۱۶ جلد در توحیدخانه، ۱۲ جلد در مسجد بالاسر، ۱۶ جلد در پایین‌پای مبارک، ۴۴ جلد در تحویل‌خانه مبارکه، ۱۰ جلد در مکتب‌خانه مبارکه ۱۰۰ جلد چاپی است.

کتاب موقوفه سرکار فیض‌آثار به قرار تفصیل ذیل است: کتب در علم تفسیر کلام‌الله ۱۹۵ جلد، ادعیه و زیارات ۱۵۸ جلد، علم قرآنت ۱۸ جلد، علم اخبار و احادیث من الرسول و الائمه علیهم السلام ۲۲۸ جلد، علم رجال ۲۴ جلد، فی‌المعارف و الاخلاق ۴۰ جلد، فی علم الفقه الخاصه ۲۷۴ جلد، در علم فقه عامه ۲۶ جلد، اصول فقه ۳۳ جلد، کتب در حکمت و کلام ۲۷۶ جلد، در علم ریاضی و هیئت ۶۸ جلد، فی علم الطب ۷۸ جلد، فی علم معانی بیان ۲۵ جلد، فی‌التاریخ و الاشعار ۱۰۰ جلد، فی علم اللغه ۴۲ جلد، فی علم المنطق ۵۸ جلد و فی علم الصرف و النحو ۷۸ جلد.

صورت فرامین و ارقام و وقف‌نامه‌جات و اجاره‌خط‌های لازمه املاک سرکار فیض‌آثار که در کتابخانه مبارکه ضبط است:

اسباب متفرقه تحویل‌خانه به قرار ذیل: کچکول، جاروب فوق ضریح مطهر، اسباب چاپی بلورآلات، ظروف چینی، گلگیر، قفل.

سایر اسباب: قهوه‌ریزی، کفگیر حلقه فولاد درب حرم مبارک، اسطراب برنجی. آفتابه برنجی منبت‌کاری آفتابه فولادی جعبه‌های درب حرم مبارک، بازوبند و ...

رحل و ...

آیینه خاتم و ...

ضریح‌پوش مطهر و ...: ضریح‌پوش، پوش بالای ضریح مطهر، شال سرمه کشمیری و ...، پرده ماهوت و ...، چهارقدی و ...، پرده علم و بیرق و ...

میسینه‌آلات تحویل‌خانه مبارکه: شمعدان، جام آبخوری مس و ... که کشیده شده، سایر میسینه‌آلات.

شمعدان برنجی و طال و ...:

شمعدان و ... برنجی: جام برنجی و ...، سایر اسباب برنجی.

دو شاخه و ...

جامه‌از و سوزنی

نمد جامه‌ازی و ... و مسند و ...

قالی ابریشمی و ...: قالی ابریشمی، قالی، قالیچه، پلاس، زیلو و سایر فروش مندرس و زیرفرشی.

بیوتات آستانه مبارکه سوی تحویل‌خانه: خزانه، تحویلی به عالی‌جناب میرزا سید محمد خزانه‌دار (رحل، آینه، گلگیر، اسباب فولاد و ...)، کشیک‌خانه خدام و متعلقات آن،

۱ - شده: علم، بیرق

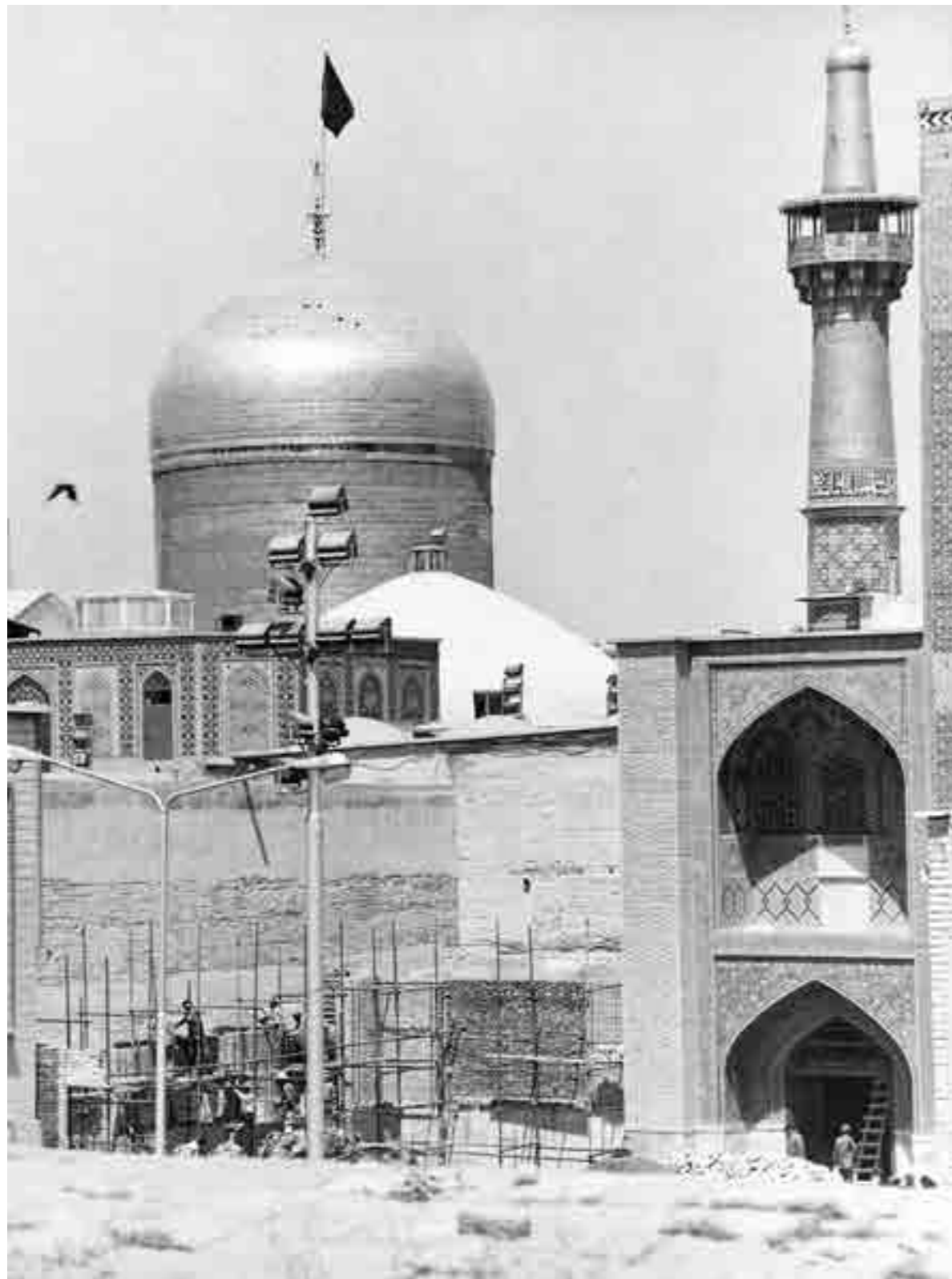

عناصیر حضرت قدرت‌شاهی، شاه‌قادر
هو مرقد حضرت شاه‌قادر در زوید که در آنجا رکود و پناه می‌گیرد
خانم زاهیده قاجار، از مخلصان

تحویلی ملاً محمدرضای پیش خدمت باشی (سر قلیان نقره به انضمام بادگیر و زنجیر نقره، قلیان، آفتابه لکن مسی، جام و... برنجی، سماور برنجی و... قهوه سینی، ظروف و...)، فروش کشیک خانه و متعلقات آن (پرده و سفره و...)، اسباب آلات سقاخانه میان عمارت، تحویلی آقا سید ابراهیم سقا (میسینه آلات، قنادیل، ترنج و طال، جام و...)، کفش گاه: صحن مقدس عتیق جنب ایوان طلا (میسینه آلات، طال و برنج و...)، کفش گاه صحن مقدس جدید، اسباب پشت بام حرم، تحویلی ملاً عبدالمحمد فراش، اسباب کشیک خانه دربانان خمسه، اسباب دفترخانه مبارکه، اسباب دارالتولیه، سقاخانه طلالی صحن عتیق و...، سقاخانه طلالی صحن کهنه، اسباب کرناخانه و...، اسباب شمع خانه (کشیک خانه مؤذنان، چراغ خانه، مکتب خانه)، اسباب کارخانه خدام (شریت خانه، کارخانه، مطبخ زوار)، اسباب دارالشفای مبارکه.

خلیلی و حالت. تهران. کتب ایران.
ابن بطوطه (۱۳۶۱). سفرنامه. ترجمه: محمدعلی موحد. تهران. علمی و فرهنگی
ابن حوقل، سفرنامه ابن حوقل. (۱۳۶۶). ترجمه و توضیح جعفر شعار. تهران. امیرکبیر.
اردلان جوان، علی؛ اینانلو، جهان. (۱۳۸۱). نگاهی به موزه مرکزی. مشهد. معاونت فرهنگی آستان قدس رضوی.
اعتمادالسلطنه، محمد حسنخان. (۱۳۶۲). مطلع الشمس. به اهتمام تیمور بهران لیمودهی. تهران. فرهنگسرا.
افوشته ای نطنزی، محمود بن هدایت الله. (۱۳۷۳). نقاوة الآثار فی ذکر الاخیار در تاریخ صفویه، به اهتمام احسان اشراقی. تهران. علمی و فرهنگی.
امینی هروی، امیر صدرالدین ابراهیم. (۱۳۸۳). فتوحات شاهلی. تصحیح: محمدرضا نصیری. تهران. انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
بسطامی، نوروزعلی. (۱۳۱۹). فردوس التواریخ. بی نا. چاپ سنگی.
ترکمان، اسکندر بیگ. (۱۳۸۲). تاریخ عالم آرای عباسی. زیر نظر با تنظیم فهرست ها و مقدمه ایرج افشار. تهران. امیرکبیر.
حافظ ابرو، شهاب الدین عبدالله. (۱۳۸۰). زبدة التواریخ. تصحیح و تعلیقات: سید کمال حاج سید جوادی. تهران. سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
حسینی عاملی، محمدرضا شفیق. (۱۳۸۳). محافل المؤمنین، تصحیح ابراهیم عرب پور و منصور جغتایی، مشهد. بنیاد پژوهش های اسلامی.
حکیم الممالک، علینقی. (۲۵۳۶). روزنامه سفر خراسان. تهران. فرهنگ ایران زمین.
خنجی، فضل الله بن روزبهان. (۲۵۳۵). مهمان نامه بخارا (تاریخ پادشاهی محمد شیبانی). به اهتمام منوچهر ستوده. تهران. ترجمه و نشر کتاب.
راوندی، محمد بن علی بن سلیمان. (۱۳۶۴). راحة الصدور و آیه السرور در تاریخ آل سلجوق، به سعی و تصحیح محمد اقبال. تهران. انتشارات امیرکبیر.
سپهر، محمد تقی لسان الملک. (۱۳۷۷). ناسخ التواریخ، تصحیح جمشید کیانفر. سپهر.
صمدی، حبیب الله. (بی تا). راهنمای موزه آستان قدس رضوی. مشهد. آستان قدس.
طوسی، عماد الدین جعفر محمد. (۱۴۱۱ ق) الثاقب المناقب. تحقیق نبیل رضا علوا. قم. مؤسسه انصاریان.
غفاری کاشانی، ابوالحسن. (۱۳۶۹). گلشن مراد. به اهتمام غلامرضا طباطبایی مجد. تهران. زرین.
فرمان ها و رقم های دوره قاجار. (۱۳۷۷). جلد اول. تهران. مؤسسه پژوهش و مطالعات فرهنگی.
قمی، قاضی احمد. (۱۳۵۹). خلاصة التواریخ، تصحیح احسان اشراقی. تهران. دانشگاه تهران.
کلچین معانی، احمد. (۱۳۴۷). راهنمای کنجینه قرآن، مشهد. آستان قدس رضوی. اداره کتابخانه آستان قدس رضوی.
مروی، محمد کاظم. (۱۳۷۶). تاریخ عالم آرای نادری. تصحیح محمد امین ریاحی. تهران. علمی فرهنگی.
مستوفی، محمد محسن. (۱۳۷۵). زبدة التواریخ. به کوشش بهروز گودرزی. تهران. بنیاد موقوفات محمود افشار.
مقدسی، ابوعبدالله محمد بن احمد. (۱۳۶۹). احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم، ترجمه علی نقی منزوی. تهران. شرکت مؤلفان و مترجمان.
نصیری، محمدابراهیم بن زین العابدین. (۱۳۷۱). دستور شهریاران. به کوشش محمدرضا نصیری مقدم. تهران. بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار.
نقدی رضا. (۱۳۸۳). «موقوفات نادرشاه و علیشاه افشار در مشهد مقدس». مجله وقف میراث جاویدان. سال دوازدهم، تابستان.
هدایت رضاقلی. (۱۳۸۰). روضة الصفا فی ناصری. تصحیح جمشید کیانفر. تهران. اساطیر.

منابع و مأخذ:
ابن اثیر، عزالدین. (بی تا). تاریخ کامل (تاریخ بزرگ اسلام و ایران)، ترجمه

نمایی از گنبد و گلدسته حضرت رضا (علیه السلام) از در ورودی صحن آزادی